

Sayı : 5

Yıl : 1989

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1990

NAMIK KEMAL İLE AHMET MİDHAT EFENDİ MÜNASEBETLERİ

SEMA UĞURCAN *

Namık Kemal ile Ahmet Midhat Efendi, Tanzimat devrinin iki mühim şahsiyetidir. Namık Kemal, hürriyet kahramanı, devlet adamıdır; edebiyatın her türünde eser vererek, Yeni Türk Edebiyatı'nı kurmuş olan kişidir. Ahmet Midhat Efendi ise, gazetecilik, matbaacılık, hocalık, romancılık alanlarındaki hizmetleriyle, hem «Hace-i evvel», hem de «Türk romancılığının babası» sayılmıştır. Aralarında dört yaş fark bulunan bu iki yazar (Kemal 1840, Midhat Efendi 1844'de doğmuştur) bazan aynı gemide sürgüne gidecek kadar yakın bir kader birliği içindedir. Bazan birbirlerine çok şiddetli tenkitler gönderecek kadar muhâlifdir. İkisi arasında yetişme şekli, dünya görüşü, zıt siyasî tavır gibi farklılıklar bulmak mümkündür.

Önce bu iki yazarın aynı yıllarda hangi işlerle meşgul olduklarını ve Tanzimat gibi siyasî çalkantılarla dolu bir devirde hangi değerlere ağırlık vererek yetiştiklerini görelim : Namık Kemal, devlete iki sadrazam, yedi-sekiz vezir, elli-atmış rical yetiştirmiş bir aileye mensuptur. Yahya Kemal'in dediği gibi, «devlet rüyasını daha beşikte iken görmüştür.»¹ Ahmet Midhat Efendi'nin ailesi ise, Dağıstan'dan İstanbul'a göçetmiştir. Babası Kapalıçarşı'da esnaflık yapmaktadır. Namık Kemal, mülki idareci olan dedesi ile birlikte Anadolu'nun çeşitli yerlerini (Afyon, Kütahya, Kars) ve Rumeli'yi (Sofya) gezer ve genellikle özel tahsil görür. Ahmet Midhat Efendi'de ise hayat terbiyesi ağır basar. Hem okuyup, hem çalıştığı günler olur. 1865 yılında Namık Kemal, Türkiye'ye Batılı mânâda Parlamento'yu getirmek için Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurar. Midhat Efendi bu yıllarda Niş Rüşdiyesi'ni bitirir,

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

1 «Üç Tepe», *Dergâh*, C. I., Nr. 1, 15 Nisan 1921.

Tuna Vilâyeti Mektubî kalemine girer ve Tuna valisi Midhat Paşa'nın takdirini kazanır. 1866 yılında Namık Kemal Avrupa'ya kaçar. Londra'da bir gazete çıkartır, uğrunda ölünecek bir ideal haline getirdiği değeri gazetesine ad olarak verir (*Hürriyet*). Tahsili ve görgüsü artan Midhat Efendi de Tuna gazetesini çıkartır. Paşa'nın maiyyetinde Bağdat'a gider. Beraber çalıştığı dostları onun zihnini, fikir, edebiyat ve sanatta Batı'ya doğru açarlar. 1870 tarihinde Namık Kemal Avrupa'daki siyasî mücadelesini bırakır ve İstanbul'a döner. Midhat Efendi ise Letaif-i Rivâyât adlı yirmi üç sene devam edecek olan hikâye serisine başlar. Namık Kemal, Âli Paşa'ya söz verdiği için fazla yazı yazamaz. Midhat Efendi'nin ağabeyi ölür ve kalabalık ailesinin yükü omuzlarına biner. «Vatan yolundaki mücadelesinde aile gaillesinin gönlünü ezmesine asla izin vermeyen» Namık Kemal'in aksine, Midhat Efendi, ailesine çok önem vermektedir. Nihayet bir dükkâncı gibi serbest kazanmaya karar veren Ahmet Midhat Efendi de Bağdat'taki memuriyetinden istifa eder ve İstanbul'a döner. Yayın hayatına girer².

Matbuat hayatında teşrik-i mesai yapan bu iki yazar, kitap, mektup ve makalelerinde birbirlerinin şahsiyetini, siyasî hareket ve görüşlerini, edebî yönlerini tenkit yahut takdir ederler :

Midhat Efendi, hatıratı *Menfa*'da Yeni Osmanlılar ve Namık Kemal hakkında çok saygılı bir dil kullanır. Fakat kendisinin onlarla aynı fikri taşımadığını da belirtir. *Menfa*'ya göre, Midhat Efendi, daha Rumeli'de iken Namık Kemal'in fikirleri ve hareketleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Başlangıçta Yeni Osmanlılar'ın neşriyatını anlamaz. Çünkü kendisinde onları anlayacak fikir hürriyeti yoktur. Ama Süleyman Paşa'nın hediye ettiği hukuk kitabını okuyunca, siyasî ve sosyal konularda bilgi sahibi olur ve Namık Kemal'i anlar hale gelir. Yalnız kendisinde fikrî gelişme ilerledikçe, okuduğu yazılarda özlediği yüksek hürriyet değerlerinin Yeni Osmanlılarda bulunmadığını görür. O zaman onların hareketlerini şüphe ile karşılamaya başlar. Midhat Efendi'nin Yeni

2 Namık Kemal'in hayatı için, İslâm Ansiklopedisindeki *Namık Kemal* maddesinden istifade edilmiştir (Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, C. 9). Midhat Efendi'nin hayatı için ise hatıra kitabı *Menfa*'dan faydalanılmıştır (İst. 1923, 128 s).

Osmanlılarda bulduğu en önemli kusur, hem birbirleri ile, hem de devlet idarecileri ile husûmete düşmelerinden dolayıdır. Neşriyatları da vakitsiz çıkmıştır. Avrupa bizim meselelerimize karşı cahil, biz onlardaki terakkinin esaslarından gafil bir durumda iken, Namık Kemal ve arkadaşlarının, Batı siyâsetine duydukları hayranlık doğru değildir. Namık Kemal'in eserleri ile ilk temaslarında onun götüreceği her yere gidecek kadar kendisini kaybedeceğini düşünen Ahmet Midhat, onların neşriyatını yakından takip edince o sonsuz hayranlığını kaybeder. Çünkü Namık Kemal'in düşündüğü gibi fikir hürriyeti tarzında bir batılılaşma yerine, memlekette maarifi yaygınlaştıracak batılılaşmanın daha yararlı olacağına inanır.

İki yazar 1872 yılında, Fincancılar Yokuşunda karşılaşmış ve Ebüzziya tarafından tanıştırıldıkları sırada, Ahmet Midhat Efendi, Namık Kemal hakkında bu kanaatlere sahiptir. Kemal'in «Garaz marazdır» isimli bir makalesi üzerine, çıkarttığı *İbret* gazetesi kapatılınca, 30 Eylül 1872'de *İbret*'in matbaa aletleri Midhat Efendi'nin Asmaaltı'ndaki matbaasına taşınır ve gazete orada basılır. Kemal'in sürgün gittiği Gelibolu'dan dönmesinden sonra, iki dost daha sık görüşürler ve Kemal'in Beylerbeyi'ndeki evinde sohbetler gecelerce sürer. En fazla üzerinde durdukları mesele, Osmanlı'nın neden çöktüğü meselesidir. İkisi de Celâlî isyanlarının, İstanbul'daki zevk-safa, hased, hile, entrika, maarif yokluğu ve umumî cehaletten dolayı Osmanlı'nın çöktüğünde hem-fikirdir. Ama bu sohbetlerde de aralarındaki fikir ayrılığı kendisini gösterir. Biri demokrasi ile, diğeri maarifi yaymak ve yükseltmekle Osmanlı'nın kurtulacağına inanmakta devam eder. Midhat Efendi, milletimizdeki eğitim eksikliği yüzünden Yeni Osmanlı neşriyatının halk üzerinde bir tesiri olmayacağını tekrarlar. Çünkü halktan üç yüz kişiye hürriyet ve terakki hakkında bir fikir sorulsa, üç tanesinden bile doğru cevap alınamayacaktır.

Namık Kemal'in «İstikbal»³ başlıklı makalesine, Midhat Efendi daha sonra Suret-i Mektup⁴ başlığı ile bir cevap yayımlar. İki yazar arasındaki fikir ayrılığının basına yansması bu şekilde tezâhür eder. «İstikbal» makalesinde Namık Kemal milletimizin is-

3 *İbret*, Nr. 1, 13 Haziran 1871.

4 Suret-i Mektup, *Menfa*, s. 56-61, *Basiret*, Nr. 5.

tikbalinden emindir. Bu emniyetinin sebeplerini sayar : «Dinimizce maziye dönüş ve hal-i hazırda duruş câiz olmadığı için, devlet bünyemize adl-i ilâhînin zuhûr ettiğine inandığımız için, vahdet fikrine dayandığımız için istikbalimizden eminiz. Üstelik Osmanlı'nın istikbâli ve sınırlarının muhafazası, Avrupa muvâzene-i düveliyesi için gereklidir. Halkımız «biz faniyiz, vatanımız bâkidir, biz ölürüz ama vatanımızı ihya ederiz» dediği için istikbalimizden eminiz.»

Midhat Efendi de «Sûret-i mektub»unda, Namık Kemal'in bu yazısındaki Osmanlıcılık ve İttihad-ı İslâmcılık fikrine, asker ve milletimiz hakkındaki düşüncelerine katılır ve bunların istikbale karşı olan emniyetimizin delilleri olduğunu kabul eder. Ancak, onun Osmanlı istiklâlinin muhafazasını Avrupa devletlerinin denmesine bağlamasını yanlış bulur. «Vaktiyle kılıcımıza baş eğdirdiğimiz milletlerin sâye-i lutfuyla yaşayacaksak, saadet-i âtiyemiz bu ise ben bu saadeti istemem. Maksadım Avrupa muvazenesini değil, Osmanlı şanını muhafaza etmektir.» der. Sadece askerin kahramanlığının istikbalimize emniyet getirmeyeceğini de ilâve eder. «Eskiden silâhımızı kendimiz yapardık» diyen Ahmet Midhat Efendi, havan topunu icad eden bir milletin şimdi «Hanri Martini» silâhı satın almasına üzülür. Milletin satın aldığına değil, ancak kendi yaptığı silâha güvenmesi mümkündür. Terakki kendiliğinden bize gelmeyeceğine göre bizim ona gitmemiz gerekir.

Namık Kemal, «İstikbal» makalesi ile Midhat Efendi'nin «Cevap» niteliğindeki bu mektubunun karşılaştırılması bize iki yazının politik görüş farklılığını belirtir. Namık Kemal, millî mefâhiri aşılacak için meseleye politik ve hissi bakmaktadır. Midhat Efendi ise meseleyi biraz daha esaslı düşünür. Önemli olanın silâhı kullanmak değil, silâhı yapan ilme ve teknolojiye sahip olmak gerektiğini ileri sürer.

Bu yıllarda, İbret'te üstüste politik yazılar yazan, Şehzade Murad Efendi ile görüşen Namık Kemal, aktif olarak siyasetin içindedir. Menfa'da politikadan ürktüğünü belirten Midhat Efendi de kendisini sürgüne yollayacak bu hayatın içindedir. 1872-1873 yılları arasında çıkardığı *Dağarcık* mecmuasında yer alan «Nesnâs», «Duvardan Bir Sada» isimli yazılarında Darwin'in in-

san nesli hakkındaki düşüncelerini anlatır. Bu yazılar Müslüman efkâr-ı umumiyeyi rahatsız eder. Hoca İshak Efendi, onu tekfirlikle suçlayınca, «Reddiye-i mezkûre»sini, Namık Kemal'in *İbret*'inde neşreder. Ruhsatsız çıkarılma sebebi ile *Evrâk-ı Perişân* ve *Dağarcık*'ın neşrinin durdurulması üzerine, Namık Kemal, *İbret*'te bu hareketi tenkit eden bir yazı yazar⁵.

Midhat Efendi, «İki İmzalı Varaka» başlıklı yazısında şöyle bir ifade kullanır : «Mahzâ yine ümitvâr olalım. Hükûmet-i seniyyenin millet-i metbûasını bu kadar meyûs etmeyeceğine itikâd edelim»⁶. Tanpınar, politikadan uzak olduğunu iddia eden Ahmet Midhat'ın bu sözlerinin, tam bir ihtilâl olduğunu ifade eder⁷. Namık Kemal'in yakın dava arkadaşı Ebüzziya Tefvik'e göre, «millet-i metbûa» tabiri, değil mutlakiyet rejiminde, meşrutiyet rejiminde dahi ağır kaçan bir ifadedir. Yine Ebüzziya Tefvik'in anlattığına göre, «politika yapmıyorum» diyen Midhat Efendi'nin bu sözlerine, Yeni Osmanlılar'ın hâmisî Mustafa Fazıl Paşa o kadar kızmıştır ki, «burası Cumhuriyet mi? Buna serbestlik değil, edebisizlik denir.» diyerek, onu azarlamıştır⁸. Namık Kemal de daha sonra beraber sürülmelerine sebep olarak, Midhat Efendi'nin bu sözlerini göstermiştir.

Namık Kemal ile Ahmet Midhat Efendi'nin İstanbul'da beraber yaptıkları son faaliyet tiyatro hareketidir. Namık Kemal gibi Midhat Efendi de tiyatronun bir milleti eğitmek için en kolay vasıta olduğuna inanır. Ama *Menfa*'sında tiyatro yazmak hususunda aralarında görüş ayrılığı olduğunu belirtir. Adını vermediği ama Namık Kemal ve arkadaşları olduklarını anladığımız gençler vatan konusunda, kendisi de aile konusunda (*Eyvah*) tiyatro eserleri yazmıştır. Ancak o gençler «mekâsidi birbirine karıştırdıkları için, o mekâsıdan meydana gelecek faydayı da birbirine karıştırmışlardır.» (*Menfa*, s. 68)

1 Nisan 1873'de *Vatan Yahut Silistre* Gedikpaşa Tiyatrosunda oynanır. İkinci temsilden sonra oyun yasaklandığı gibi, 5 Nisan 1873'de *İbret* de kapanır. 6 Nisan 1873'de Namık Kemal, Ebüz-

5 İfade-i mahsûsa, *İbret*, Nr. 100, 24 Kanun-ı sâni 1873.

6 *İbret*, Nr. 130, 3 Nisan 1873.

7 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İst. 1982, s. 450.

8 Yeni Osmanlılar Tarihi, Haz. : Ziyâd Ebüzziya, İst. 1973, C. II, s. 216.

ziya Tevfik, Nuri ve Hakkı Bey'lerle birlikte Ahmed Midhat Efendi de tevkif edilir. Hattâ Ahmet Midhat Efendi, Gedikpaşa tiyatrosundan alınarak, Zaptiye Nezareti'ne getirilmiştir. 9 Nisan'da sürgüne gönderilmek üzere Mısır gemisine bindirilirler. «İslah-ı nefis» edene kadar, Namık Kemal Kıbrıs'a, Ahmet Midhat Efendi ise Ebüzziya Tevfik Bey ile Rodos'a sürülürler. Suçları veliaht Murad Efendi ile görüşmek ve zararlı neşriyatta bulunmaktır.

Midhat Efendi'nin *Menfa'sına*, Ebüzziya'nın *Yeni Osmanlılar Tarihi*'ne göre, diğer dört kişi, Ahmet Midhat Efendi'nin kendileri ile birlikte sürülmelerine şaşırırlar. Namık Kemal, aralarında en fazla Midhat Efendi'ye yazık olduğunu söyler (*Menfa*, s. 81). Sürülmesine en fazla şaşırın kendisidir. «Dört adama beşincinin ilâvesi için, yani teksir-i efrâd için» sürülmüştür (a.g.e., s. 77). Daha sonra Namık Kemal, Midhat'ın bu ifadesini tenkid eder.

Sürgünde iken, iki yazarımız da edebiyat çalışmalarına ağırlık verir. Ayrıca Namık Kemal, dinî meseleler üzerinde düşünür. Midhat Efendi eğitimle meşgul olur. Rodos'ta Medrese-i Süleymaniye'yi açar. Midhat Efendi, yazdığı kitapları süt kardeşi Cevdet'in adına bastırarak ailesinin ve kendisinin masraflarını karşıladığını iddia eder. Namık Kemal ise, Murad Efendi'nin bu beş sürgüne de az veya çok yardım ettiğini belirtir. Namık Kemal, Magosa'da Rodos'taki Ebüzziya'ya yazdığı sıcak mektuplarda Midhat Efendi'ye sadece selâm yollar. Bir de *İrfan Paşa'ya Mektub*'unun Kırganbar matbaasında basılmasını ister.

30 Mayıs 1876'da V. Murad'ın tahta çıkması ile sürgün biter. 2 Haziran 1876'da af çıkması üzerine Namık Kemal 14 Haziran'da Kıbrıs'tan çıkar, Rodos'a uğrar. Fakat buradaki dostları İstanbul'a hareket etmişlerdir.

Bu siyasî olaylardan sonra, Namık Kemal ile Ahmet Midhat'ın yolları tamamen ayrılır. Abdülhamid'in tahta çıkması ile Namık Kemal 14 Teşrin-i sani 1876'da Kanun-ı Esâsî komisyonuna aza tayin edilir. Namık Kemal ile Ahmet Midhat Efendi arasındaki en büyük münakaşa, Kemal'in, Kanun-ı Esâsî çalışmaları sırasında padişaha sunduğu arızalar dolayısı ile olur. İki yazar arasındaki münakaşanın sebebini iyice anlayabilmek için, Kanun-ı Esâsî çalışmaları üzerinde kısaca durmak yerinde olur: İlân edilecek Kânun-ı Esâsî için padişaha çeşitli kanun lâyhaları veril-

miştir. Abdülhamid bunlar arasında en çok Midhat Paşa lâyihasını beğenir ve eksiklerinin tamamlanması için bu lâyihası Meclis-i Vükelâ'ya yollar. Meclis-i Vükelâ da lâyihada çeşitli değişiklikler yapar. İşte Namık Kemal, bu sırada padişaha sunduğu arızalarında, Meclis-i Vükelâ'nın Kânun-ı Esâsî lâyihasında yaptığı değişikliği tenkit eder. Kemal'in tenkit ettiği en önemli husus, bu lâyihanın başında hükümdarın hak ve salâhiyetlerini tesbit eden maddelerin Vükelâ Meclisi tarafından kaldırılmasıdır. Namık Kemal'e göre bu maddelerin kaldırılması, hükümdarlık hukukunu ihlâl edeceği gibi, Kânun-ı Esâsî'nin padişahlık emri ile değil, sadrazamlık emri ile çıktığını gösterecektir. Ancak Kânun-ı Esâsî ilân edilirken, Kemal'in arızaları ile tenkit ettiği hususlara değer verilmez. 23 Teşrin-i evvel 1876 da Kânun-ı Esâsî ilân edilir, ancak 13 Şubat 1876'da yürürlükten kaldırılır. Meşrutiyet ve hürriyet mücadelesine katılanlar İstanbul'dan uzaklaştırılır. Namık Kemal 10 Temmuz 1876'da Midilli adasında oturmaya mecbur tutulur. Bir daha da İstanbul'a dönemez.

Midhat Efendi ise sürgünden döndükten sonra *İttihat* dergisinde savaş aleyhtarı yazılar yazar. 1876'da kendisini ve yaşadığı devri anlatan *Menfa* isimli hatıra kitabını neşreder. Saygılı bir dil ile Namık Kemal'den ayrıldığı hususları belirtir. Arkadan da üç ciltlik tarihini çıkartır⁹. (*Üss-i İnkılâb* ve *Zübdetü'l-Hakayık*)

Midhat Efendi, Üss-i İnkılâb'ın Kanun-ı Esasi'nin çalışmalarını anlatan kısmında padişahın tebasına kanun bahsettiğini, padişahın Kanun-ı Esâsî'yi ve hürriyeti milleti adına isteyip, devleti adına da kabul ettiğini belirtir *Üss-i İnkılâb'a* göre Kanun-ı Esâsî hazırlanırken sunulan lâyihalardan ikisi önemlidir. Midhat Paşa ve Saîd Paşa lâyihaları. Midhat Paşa'nın lâyihası mahkeme, vilâyetler ve maliye konusuna açıklık getirmemektedir. Saîd Paşa'nın lâyihası ise, Fransız Kanun-ı Esâsî'sinden tercüme edilmesine rağmen, en mükemmel lâyihadır. Padişah Midhat Paşa lâyi-

9 Ahmet Midhat Efendi, *Üss-i İnkılâb*'ın I. cildinde (İst. 1294, 440 s.) Abdülhamid'in cülûsuna kadarki Tanzimat yıllarında geçen hadiseleri, *Üss-i İnkılâb*'ın II. cildinde (İst. 1295, 419 s.) İstanbul'da Abdülhamid'in ilk yıllarında olan biten hadiselerden bahseder. Tarihinin *Zübdetü'l-Hakayık* (İst. 1295, 534 s.) isimli üçüncü cildinde ise, bahsettiği hadiselerin ve bilhassa Osmanlı-Rus Savaşı'nın vesikalarını neşreder.

hası ile Saîd Paşa lâyihasını tamamlatarak mükemmel ve hürriyeti tevsî eden bir lâyiha meydana getirmiştir. Yine *Üss-i İnkılâb*'a göre Namık Kemal, bu lâyihaya Meclis-i Vükelâ'nın yaptığı tadilatı tenkit etmiştir. Midhat Efendi «kâh serbestinin en yüksek tabakalarında bâlâ-pervâz olan ve hürriyet-perverinden dolayı iltifat-ı padişahiye mazhar bulunan Namık Kemal'in hâk-i pâ-y-i şâhâneye takdim edilen arızalarında dahi hukuk-ı celîle-i hilâfet-penâhiye dokunacak bir hayli cihetler olduğu arzedilmiştir.» şeklinde bir ifade kullanmıştır (C. II. s. 189). Yine bu kitaba göre, Kemal'in bu arızaları üzerine padişah, kanunun başındaki kendisi ile ilgili bendin çıkarılması ile «hukuk-ı mukaddese-i saltanat-ı seniyyeye dokunacak hususun ne olduğunu irade buyurmuştur.» Neticede anlaşılmıştır ki, bu maddenin Kanun-ı Esâsi'den kalkması «padişahın hukukunu tahdîd değil, bilâkis temin ve teyid edecektir.» Bu şekilde Midhat Efendi, Tarih'inde, Namık Kemal'in saraya verdiği arızalarında tenkit ettiği hususun, esasız olduğunu ortaya koymuştur. Hattâ Namık Kemal'in tenkit ettiği gibi, padişahın hukukunun efkârdan gizleneceğine, Kanun-ı Esâsi ile milletin taahhüt zimmetinde saklı bulunmasının daha faydalı olduğunu yazmıştır.

Namık Kemal, sürgündedir, fakat dostlarının gönderdiği mektup ve kitaplar sayesinde İstanbul'da olup bitenleri bilmektedir. Bilhassa Meclis, Kanun-ı Esâsi ve Midhat Paşa ile ilgili haberlerde çok hassastır. Ahmet Midhat Efendi'nin *Üss-i İnkılâb*'da kendisi hakkında yazdıklarına o kadar kızar ki, ona çok cerbezeli bir dille, hakaret dolu iki mektup yollar¹⁰. Ayrıca bu mektupları İstanbul'daki diğer dostlarına da yollayarak, onların gözünde de Ahmet Midhat Efendi'yi küçültür.

Bu mektuplarda Namık Kemal'in Midhat Efendi'ye yüklediği en büyük suçlama, arızalarındaki birkaç cümleyi gözönüne alıp, başka hiçbir hususa bakmayarak kendisini «hürriyet düşmanı» olarak göstermesidir. Namık Kemal, gerçekten, lâyihâ Meclis'e

¹⁰ Bu mektuplar, Fevziye Abdullah Tansel tarafından, *Namık Kemal'in Mektupları* başlığında, dört cilt halinde yayınlanmıştır (1967-1969-1973-1986, Ankara, T.T.K.). Namık Kemal'in Ahmet Midhat'a yazdığı ve bu çalışmada istifa ettiğimiz mektuplar kitabın ikinci cildinde yer almaktadır (Mektup 336, s. 222-225/Mektup 347, s. 250-273).

sunulduktan sonra, Meclis'in bu kanunun başında bulunan padişahla ilgili hukuku lağvedip, kanunu sadaret namına ilân etmesini tenkit etmiştir. Bu tenkidinin sebebi padişahın haklarını fazlasıyla korumak istemesinden ileri gelmektedir. Halbuki Ahmet Midhat Efendi; *Üss-i İnkılâb*'da Namık Kemal'in, sadece Kanun'un Meclis tarafından çıkarılan maddelerinin değil, diğer bütün maddelerinin de padişahın hukukuna dokunduğunu söylediğini belirterek, kendisine iftira atmakta ve onu Kanun-ı Esâsî'ye hilâfgirlikle suçlamaktadır. Namık Kemal de mektubunda Midhat Efendi'yi gerçeği anlayamamakla suçlar. Kendisi, Kanun-ı Esâsî çalışmalarında bilfiil bulunmuş, padişahla da görüşmüştür. Elbette ki durumu Ahmet Midhat Efendi'den daha iyi bilmektedir. İlân edilen kanunun Midhat'ın iddia ettiği gibi Midhat Paşa lâ-yihası ile Saîd Paşa lâ-yihasında birleşmesinden doğmadığını da belirtir. Kanun-ı Esasî Midhat Efendi'nin dediği gibi «evham ve hayalâtta» doğmamış, bütün Kanun-ı Esâsî'ler tetkik edilmiş, en aşağı bin cilt kitap karıştırılmış, neticede seçilen kaideler hâle tatbik edilmiştir. Namık Kemal'e göre Midhat Efendi'nin en mükemmel lâ-yiha diye ilân ettiği Saîd Paşa lâ-yihasının Fransız Kanun-ı Esâsî'sinin tercümesi olması onun değerini düşüren bir husustur. Midhat Efendi'nin, hâmilerinden¹¹ Saîd Paşa'nın kanun taslağını tutması karşısında «mülkümüz bir Cumhuriyet rejiminin Kanun-ı Esasî'sini tutacak şeylere muhtaç değildir» der. Ayrıca onun kendisine yüklediği «efkâr-ı müfride» sahipliğini de reddeder.

Namık Kemal, bu iki mektupta, Kanun-ı Esasî hazırlığı sırasındaki rolünü anlatıp kendisini savunurken, *Üss-i İnkılâb*'daki iddiaları karşısında Midhat Efendi'ye, «cahil», «şarlata», «hod-furûş», «Suavi mesleğinde» gibi isnadlar da yükler.

Namık Kemal'in yolladığı ilk mektup üzerine Ahmet Midhat Efendi de bir cevap yazarak kendisini savunmuştur. Fakat bu mektup elimizde olmadığı için ne cevap verdiğini bilemiyoruz. Yalnız birinci mektubun cevabının Kemal'i tatmin etmediğini, ikinci mektubundaki daha şiddetli ifadeden anlıyoruz.

11 Buna Tanpınar dikkat etmiş, Midhat Efendi'nin saray ile intisabının Mabeyn kâtibi Saîd Paşa vasıtası ile olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu düşüncesini sağlamlaştırmak için, *Üss-i İnkılâb*'da onu methettiği yerleri göstermiştir. (19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 453).

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, bu iki mektup matbuatta neşredilince, Ahmed Midhat Efendi cevap vermek ihtiyacını duymuştur. *Tercüman-ı Hakikat*'te yayınladığı «Geçmiş-Gelecek» başlıklı altı yazısının son üçünü Kemal ile olan ilişkilerine hasreder¹². Bu yazıları neşretmesinin sebebi, dünü ve bugünü daha iyi aydınlatmak ve iki zaman arasında mukayese yapmak istemesinden ileri gelmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, yazılarında, Namık Kemal'i hem Türk edebiyatının, hem de hürriyet fikrinin öncüsü olarak görüp gösterdiğini, kendisinin de bu hususta onun tilmizi olduğunu söyler. Kendisinin hürriyet ve meşrutiyet yolundaki sadakat ve haysiyetinin de herkesten üstün olduğunu belirtir. Namık Kemal'i, onun mektuplarında iddia ettiği gibi, hürriyet ve meşrutiyet aleyhinde imiş gibi göstermesi, «geceyi gündüz olarak göstermek» gibi bir şeydir. Kemal'in kendisine «müfteri» demesi, mektuplarında belirttiği gibi hakkında menfi bir zehâba sahip olması, aradaki insanların hasedinden ve rekabet duygusundan ileri gelmektedir. Midhat Efendi, Namık Kemal'i hem edebiyat, hem siyaset bakımından Victor Hugo ile bir tutar. Hattâ ahlâk olarak Hugo'dan bile üstün görür.

Midhat Efendi'nin, Namık Kemal'i yücelttiği, ama daha önemlisi kendisini savunduğu bu yazısında, yine de hafif ve nazik bir tonla onu tenkit ettiğini görürüz : «Kanun-ı Esasî çalışmaları sırasında, Meclis'in lâyhaya ettiği tadilatın hukuk-ı padişâhiye mugâyir olup olmadığını bugünkü erbâb-ı siyasiyeye sunsak, verilecek cevap Kemal'in düşüncesinin hilâfında olur» der. İkisinin de «cumhur» fikriyle hareket etmediklerini belirtir. Kendisinin Kemal'e iftira tasallut etmediğini, bu mektuplardaki gazabını da hakketmediğini ilâve eder¹³.

12 *Tercüman-ı Hakikat*, 21, 22, 23 Temmuz 1324, Nr. 9824, 9825.

13 Tanpınar, *Edebiyat Tarihi*'nde bu arızalar üzerinde dururken, Kemal'in haksız tarafının, bu arızalarda kabine ve mesul başbakan fikrini ilga edecek şekilde padişah hukuku üzerinde ısrar etmesi olduğunu söyler. «Bütün ömri boyunca Meşrutiyet fikrini müdafaa eden Namık Kemal'in, mesuliyet meseleleri üzerinde bu kadar vahim şekilde yanılması —çünkü bu fikir hakikatte padişahı icra kuvvetinin reisi yapmaktı— izahı kolay olmayan garabetlerdendi.» der. Tanpınar, Namık Kemal'in bu arızalarda müdafaa ettiği fikirlerini iki şekilde yorumlar : 1. Hilâfet ve imamete önem vermesi ile. 2. Nüfuzun Bâb-âlî'de toplanmasını istememesi ile (s. 363).

Namık Kemal ile Ahmet Midhat Efendi arasındaki en önemli farklardan biri de, Midhat Paşa karşısında aldıkları tavidir. Midhat Paşa Tuna valisi iken istikbalinden emin olduğu Ahmet'in elinden tutmuştur. Yazar *Menfa*'sında onun hakkında «vatanın terakkiyat-ı saadeti kendilerinden memûl ve muntazır olan zevât-ı kirâmın birincilerindendir» diyerek sitayişle bahseder¹⁴. İstanbul'da *Devir* ve *Bedir* gazetelerinin lağvedilmesi, Midhat Paşa'nın sadrazamlığı sırasındadır. Midhat Efendi'nin sitayişli tavrı azalmıştır *Zübdetü'l-Hakayık* ve *Üss-i İnkılâb*'larda Midhat Paşa'nın Kanun-ı Esasî çalışmaları sırasındaki icraâtından ve Rumeli-Bulgaristan konusunda büyük devletlerin sefirleri ile yaptığı Sefirler Konferansından bahsederken, ona karşı menfi tavır takınmaya başlamıştır. Ama Midhat Paşa'ya karşı asıl menfi tavrını, onun 1881'de İzmir'den İstanbul'a getirilip Yıldız'da sorgulanmaya başladığı sırada *Tercüman-ı Hakikat*'te neşrettiği makalesinde görürüz¹⁵. Bu makaleyi neşreden Uzunçarşılı, yazının ilkönce saraya verilip oranın tasdiğiyle gazetede yayınlandığını söyler. II. Meşrutiyet'ten sonra, bu imzasız yazının Ahmet Midhat Efendi'nin el yazısı olduğu anlaşılır. Ahmet Midhat Efendi'nin bu makalesine göre Midhat Paşa'nın kendisini İstanbul'a götürmek üzere İzmir'e gelen heyete teslim olmamak için Fransız elçiliğine sığınması, onun suçluluğunu göstermektedir: «Kendisini vicdanında canî ve müttehim bulmuştur ki, şehit-i cennet-mekânın hûn-ı mübarek ve mazlûmu basar-ı basîretini bağlayarak ne tedbir kuracağını şaşırılmış ve güya aklınca pençe-i kanundan kurtulurum zu'miyle İzmir'de vâki Fransız konsoloshanesine iltica eylemiştir.» Midhat Efendi eski velinimetinin bilhassa Tunus meselesi yüzünden aramızın bozuk olduğu Fransız hükûmetinin temsilcisine sığınmasını, başka bir temsilciyi tercih etmemesini de tenkit eder. Paşa bu hareketi ile eski hayranlarının gözünden de düşmüştür. Yine Paşa'nın «ancak yabancı süferânın taahhüdü altında bir mahkemeye götürülürsem, ecnebi bayrağı altında azîmet ederim» teklifini ileri sürerek teslim olmayı şart koşması, onun eski suçlarından ayrı bir cinayettir.

14 *Menfa*, s. 7.

15 *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Mayıs 1881, Nr. 872., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşa'ların Tevkiğine Dair Vesikalar*, Ankara 1946, T.T.K. Yay., s. 46-51.

Midhat Efendi, ya gerçekten suçlu olduğuna inandığı, ya gözden düşen birisinin yerine, yeni velinimetine kendisini yarandırmak için, eski velinimetine tamamen yüz çevirmişdir. Namık Kemal'in ise Midhat Paşa'yı tanımadan önce ve ona karşı bir vicdan borcu da duymadan, büyük sempati taşıdığını görürüz. Çünkü her ikisi de Meşrutiyet taraftarıdır. Midhat Efendi'nin daha önceden tanınmasına mukabil; Ebüzziya'nın söylediğine göre, Namık Kemal Midhat Paşa'yı 1871 yılında, Murad Efendi'nin Paşa ile tanışmak arzusundan sonra tanır¹⁶. Kemal ve arkadaşları sürüldükleri sırada, Paşa Adliye Nazırıdır. Kemal yerine, Ebüzziya'nın, «Paşa kendilerini kurtarmadı», diye serzenişte bulunduğunu görürüz. Kanun-ı Esasî hazırlanırken, 113. madde yüzünden Kemal ile Midhat Paşa arasında büyük münakaşalar olur. Adalarda sürgünde iken, Namık Kemal, mektuplarında Midhat Paşa hakkında saygılı bir dil kullanır. Onu «adalet-i mücesseme» diye niteler. Hidetli bir mizaca sahip olduğunu, ama gönlünün de zengin olduğunu belirtir. Midhat Efendi'nin biraz önce üzerinde durduğumuz makalesi hakkında ne dediğini bilemiyoruz. Sadece Paşa 1884'de ölünce onun için bir mersiye yazmıştır. Tanpınar da «Namık Kemal'in o kadar taganni ettiği hürriyet uğruna şehit olmanın Midhat Paşa'ya nasib olduğunu» söylemektedir¹⁷.

Namık Kemal ile Midhat Paşa arasındaki siyasi münakaşaların dışındaki ilişki, Namık Kemal'in edebiyat konusunda Midhat Efendi'ye yaptığı tenkitlere dayanır.

Namık Kemal'in Midhat'a mektuplarında «şarlatan» sıfatı vermesi, sadece siyasetteki hata ve istikrarsızlığından dolayı değildir. Edebî yetersizliğini de göstermek içindir. Kemal'e göre Paris'e gitmeden ve Paris'i hiç tanımadan önce, *Paris'te Bir Türk* isimli çok uzun bir roman yazması, Romantik edebiyatın en güzel eserlerinden *Monte Kristo*'ya nazire namına *Hasan Mellâh* ve *Hüseyin Fellâh* gibi «hezeyanlar» yayınlaması onun ölçsüzlüğünün delilleridir. Midhat Efendi, Namık Kemal'in kendisinde bulduğu kelime yanlışlıklarına, bahane olarak, «on altı bin sahife yazan bir adamın elbette hata yapabileceğini» söyler. O zaman Namık

16 *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. II, s. 148.

17 *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 365.

Kemal, «yirmi bârgîr kuvvetindeki yazı makinesinin, ikinci mektubuna neden cevap vermediğini» sorar. *Yeryüzünde Bir Melek* ve *Henüz Onyedî Yaşında* romanları da Kemal'in alaycı ve küçültücü tenkit süzgecinden geçer. «Midhat Efendi kabîlinden olan şairlerin güzellik tariflerindeki hayaller. Çarşamba karısına benzemektedir. Kemal *Yeryüzünde Bir Melek*'teki kadın tasvirlerini, daha önce Divan Edebiyatına ettiği tenkitler gibi «itibârlıkları»ni gözönünde almadan karikatürize eder; «Midhat Efendi'nin tasvir ettiği kadının' resmi çizilse de melek nasıl olur diye tasavvur etmektense reyü'l-ayn görsek» diyerek alay eder. Ama Kemal burada bir hataya düşer. Bu romanda «hakikata mugâyir ve lüzumsuz laflarla boğulmuş» olarak gösterdiği kadın, melek tıynetli kahraman değil, aksine şeytan yaradılıştaki Ârife'dir¹⁸. Ayrıca Kemal, bir romancının doktorlara yapacağı en büyük hakaretin de, doktor kahramanın, bu romanda olduğu gibi, tedavi ettiği kadının güzelliği ile ilgilenmek olduğunu söyler. Batı edebiyatında hiçbir yazarın bunu yapmadığını da belirtir.

Midhat Efendi'nin *Eyvah* piyesini daha önce beğenen ve içinde «hafî» birtakım işaretler olduğunu söyleyen Kemal, daha sonra oyunu galat-ı tabiat ve tiyatroya yakışmayan bir eser diye niteler.

Namık Kemal'in Mektuplarında Midhat Efendi'ye yönelttiği en önemli suçlamalardan biri de, Midhat'ın Bâbîâli'de sokak ortasında, Kemal Paşazâde Saîd Bey'i dövmesi üzerine olur. *Son Asır Türk Şairleri*'ne göre¹⁹. Vakit gazetesinin başyazarı Saîd Bey, *Tercüman-ı Hakikat*'te neşrolunan iki şarkıya nazire yazıp yayınlamış ve bu nazîrelerde Midhat Efendi'yi içki ve fuhûşla meşgul göstermiştir. Bu olay üzerine Bâbîâli'de bahsedilen hadise vukua gelir (17 Şaban 1878). Bu olay Namık Kemal'e de akseder. Namık Kemal, Midhat Efendi'ye yazdığı mektubunda, onun gibi güçlü bir adamın kendisinden zayıf birisini sokak ortasında dövmesinin, kendi savunduğu gibi hak aramak veya düelloya davet etmek değil, rezillik olduğunu ileri sürer²⁰. Ahmet Midhat ise 1908'de yazdığı «Geçmiş-Gelecek» isimli makalelerinde, Saîd Bey ile aralarının

18 *Namık Kemal'in Mektupları*, C. IV, Mektup 1032.

19 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1593.

20 *Namık Kemal'in Mektupları*, C. II, Mektup 347.

da geçen olayın kısa zamanda kapandığını ve birbirleri ile yine dost olduklarını ilâve etmeyi unutmaz.

Namık Kemal'in Midhat Efendi hakkındaki menfi hükümlerinin etkisi, Tanzimat'ın ikinci neslinden, Servet-i Fünûnculara, hattâ Meşrutiyet devri yazarlarından Yakub Kadri'ye kadar devam etmiştir²¹.

Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi'de hiç beğenilecek meziyetler bulmaz mı? Mektuplarında onda beğendiğini belirttiği özellikler şunlardır: *Zübdetü'l-Hakayık* isimli tarih kitabını takdir eder. *Talim-i Edebiyat*'ın yayınlanmasından sonra başlayan Eski-Yeni kavgasında, El-Hâc İbrahim Efendi'ye karşı, yenilerin safında yer almasından hoşnut olur. Dargın olmalarının birbirlerini takdir etmemek olmayacağını söyler. «Edebiyat-ı garbiyye ile Taassub hakkında olan bendini suret-i mahsûsada tebrik ederim.» der²². *Renan Müdafaanâmesi*'ni kaleme alırken, Midhat'ın İslâmiyetin terakkiye mani olmadığını ispat etmek için yazdığı *Müdafaa-Mukabele* serisini görmek ister. Girit'in Yunanistan'a ilhakını engellemek ve oradaki Müslümanlara yardım etmek için *Tercüman-ı Hakikat*'ten yardım talep eder. Bunun üzerine Midhat Efendi, Girit Müslümanları için özel bir sayı çıkartır. Namık Kemal, Rodos'ta mekteplerin ıslahı için çalışırken, orada, gözle görülebilecek tek iyi ilk mektebin, Midhat Efendi'nin sürgünde iken kurduğu Medrese-i Süleymaniye olduğunu da yeri gelince söyler.

Yazımızın hacmi içinde ilişkilerini incelediğimiz bu iki yazardan biri ihtilâlcî ve hürriyet mücadelecisi, diğeri ıslahatçı ve öğretmen, ama ikisi de medeniyetçidir. Bu iki Türk aydınının arasında ne geçerse geçsin, Yeni Türk Edebiyatı ile Tanzimat-Abdülhamid devri Türkiyesi onlara çok şeyler borçludur.

21 Servet-i Fünûncuların Midhat Efendi'yi sevmemelerinin tek sebebi, Namık Kemal'den etkilenmeleri dolayısı ile değildir. Onlar, Midhat Efendi kendilerini «dekadanlık»la suçladığı için ona düşmandılar. Yakub Kadri ise bir kitabında Midhat Efendi hakkında şöyle der: «Süleyman Nazif'den Namık Kemal tarzında kahramanlıklar umulacağı gibi, Ahmet Midhat Efendi'nin korkaklığını hatırlatır mizaç zaafı da beklenebilirdi.» *Vatan Yolunda*, İst. 1980, s. 50.

22 *Namık Kemal'in Mektupları*, C. III, Mektup 522.